

SOSIAL PSIXOLOGIYA
СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ
SOCIAL PSYCHOLOGY

UOT 159.9.2.316.37

GENDER STEREOTİPLƏRİNİN DAVAMLILIĞINI TƏMİN EDƏN
MEXANİZMLƏR**Səxavət Nəsrəddin qızı Əliyeva***Bakı Dövlət Universitetinin dosenti,**psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru***ORCID:** 0000-0002-5136-677X**E-mail:** saxavat.aliyeva@bsu.edu.az

Açar sözlər: *gender rolları, sosial-mədəni təsirlər, gender stereotipləri, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, mədəni normalar.*

Ключевые слова: *гендерные роли, социокультурные влияния, гендерные стереотипы, межличностные отношения, культурные нормы.*

Key words: *gender roles, socio-cultural influences, gender stereotypes, interpersonal relations, cultural norms.*

Gender stereotiplərinin davamlılığı mədəni, sosial və psixoloji mexanizmlərin mürəkkəb şəbəkəsində möhkəmlənmiş mürəkkəb bir fenomendir. Gender stereotipləri, cinsinə görə fərdlər üçün uyğun hesab edilən davranışlar, atributlar və rollar haqqında geniş yayılmış inancları və gözləntiləri əhatə edir, ictimai tərəqqiyə baxmayaraq, davam edir. Bu girişdə mədəni ənənələrin, sosial amillərin, koqnitiv qərəzlərin, media təsirlərinin və institusional strukturların qarşılıqlı təsirini araşdıraraq, gender stereotiplərinin dözümlülüyünə töhfə verən mexanizmləri tədqiq edilir.

Mədəni ənənələr, gender rolları ilə bağlı gözləntiləri nəsillərə ötürməklə, ictimai normaların formalaşmasında təməl qüvvə kimi çıxış edir. Sosial amillər, bu stereotipləri daha da möhkəmləndirir, çünki fərdlər erkən yaşlarından sosial gözləntiləri mənimsəyirlər. İnsan psixologiyasından qaynaqlanan koqnitiv qərəzlər stereotipik düşüncənin davam etdirilməsində, ənənəvi gender normalarının möhkəmləndirilməsində rol oynayır.

Media güclü bir sosial təsir vasitəsi kimi gender stereotiplərinin həm əks olunmasında, həm də formalaşmasında çox vaxt ikili rol oynayır. O gender rollarının müxtəlif formalarda, o cümlədən reklamlarda, filmlərdə və populyar mədəniyyətdə, mövcud stereotiplərin möhkəmlənməsinə töhfə verir və ya onlara meydan oxuyur.

Üstəlik, təhsil, iş yeri və digər sektorlardakı institusional strukturlar siyasətlər, təcrübələr və sistemativ qərəzlər vasitəsilə istəmədən gender stereotiplərini davam etdirirlər. Cəmiyyətin tərəqqisinə baxmayaraq, müxtəlif davamlılıq mexanizmlərinə görə gender stereotipləri davam edir. Bu davamlılıq mexanizmlərinə təsdiq qərəzliliyi, selektiv diqqət, sosial öyrənmə, stereotip təhlükəsi, şəxslərarası gücləndirmə, institusional amillər, koqnitiv dissonans kimi mexanizmlər aiddir.

1. Təsdiq qərəzliliyi

Təsdiq qərəzliliyi, fərdlərin mövcud inanclarını təsdiq edən məlumatı seçərək bəyənmə meylinə istinad edir, eyni zamanda bu inanclara zidd olan məlumatlara məhəl qoymur və ya rədd edir. Bu koqnitiv qərəz, fərdlərin məlumatı necə şərh etməsinə və yadda saxlamasına

təsir edir, əvvəlcədən düşünülmüş təsəvvürləri gücləndirən qavrayış filetri yaradır.

Gender stereotipləri çoxluğunda təsdiqləmə qərəzliyi, müxtəlif səviyyələrdə fəaliyyət göstərir. Fərdlər ənənəvi gender rollarına uyğun gələn, cəmiyyətin gözləntilərini gücləndirən məlumatlara seçici şəkildə baxa bilirlər. Məsələn, təsdiqedici qərəz, fərdləri kişilərin və ya qadınların stereotipik davranışlara uyğun gəldiyi halları fərq etməsinə və yadda saxlamasına səbəb ola bilər, eyni zamanda bu normalara etiraz edən halları nəzərdən qaçıra bilər [8, s. 429].

Təsdiq qərəzliliyi, mediada cinsiyyət amillərinin təsviri kontekstində xüsusilə təsirlidir. Ənənəvi gender rollarına uyğun gələn media məzmununa məruz qalan şəxslər bu cür təmsilləri daha çox yayılmış və reallığı təmsil edən kimi qəbul edə bilirlər. Bu qərəzli şərh, mövcud stereotipləri gücləndirir. Təsdiq qərəzliliyi, həm də fərdlərin davranışları və ifadələri, cinslə bağlı əvvəlcədən mövcud olan inanclarına uyğun şəkildə şərh edə bildiyi şəxslərlərarası qarşılıqlı əlaqədə özünü göstərir. Gender normalarına uyğunluğa əsaslanan tərif və ya tənqid, sosial dairələrdə ənənəvi gözləntiləri daha da gücləndirməklə, seçici şəkildə işləyə bilər.

Təhsil və peşəkar şəraitdə təsdiqləmə qərəzliyi, cinsə əsaslanan səriştə və fəaliyyətin qiymətləndirilməsinə təsir göstərir. Qiymətləndiricilər şüursuz şəkildə gender stereotiplərinə uyğun gələn, işə qəbul, yüksəliş və imkanlarla bağlı qərar qəbul etmə proseslərinə təsir edən məlumatlara üstünlük verir. Bu qərəzli qiymətləndirmə, sistemli bərabərsizlikləri davam etdirir və gender əsaslı gözləntiləri gücləndirir.

Təsdiq qərəzi, fərdlərin özünü qavrayışına və şəxsiyyətinin inkişafına təsir göstərir. Ənənəvi gender rollarına uyğun gələn, onların sosial gözləntilərə uyğunluğunu gücləndirən məlumatlara seçici şəkildə baxırlar. Əksinə, gender normalarına meydan oxuyan fərdlər, müqavimətlə və ya təcrübələrinin rədd edilməsi ilə qarşılaşırlar ki, bu da təsdiqləmə qərəzinin güclənməsinə şərait yaradır [9, s. 888].

Təsdiq qərəzi, fərdlərin ənənəvi inancları necə qavramasına, şərh etməsinə və möhkəmləndirməsinə təsir edən gender stereotiplərinin güclü davamlılığı mexanizmidir. Genderə münasibətin formalaşmasında təsdiq qərəzinin rolunu dərk etmək, cəmiyyətin gözləntilərinə meydan oxuyan və onları yenidən formalaşdıran strategiyaların hazırlanması üçün vacibdir. Məlumatlılığı inkişaf etdirməklə və informasiya ilə tənqidi əlaqəni təşviq etməklə, biz təsdiqləmə qərəzliyi dövrünü qırmaq, daha ədalətli cəmiyyət qurmaq istiqamətində işləyə bilərik.

2. Selektiv diqqət

Selektiv diqqət, fərdlərin diqqətini cəmiyyətin gözləntilərinə uyğun gələn məlumatlara yönəltməklə gender stereotiplərinin davam etdirilməsində mühüm rol oynayır. Media təmsilləri, reklamlar və gündəlik qarşılıqlı əlaqələr çox vaxt stereotipik gender rollarını vurğulayır və gücləndirir. Selektiv diqqət fərdləri bu təsvirləri mənimsəməyə vadar edir, kişilik və qadınlıq haqqında ənənəvi inancların davam etdirilməsinə şərait yaradır [7, s. 699].

Selektiv diqqət, fərdlərin məlumatın müəyyən aspektləri üzərində cəmləşdiyini, digərlərinə məhəl qoymayan koqnitiv prosesə aiddir. Bu, selektiv diqqət, şəxsi inanclar, mədəni təsirlər və fərdi təcrübələr də daxil olmaqla müxtəlif amillərdən təsirlənir. Gender stereotipləri kontekstində selektiv diqqət, fərdlərin gender rolları ilə bağlı məlumatları necə qavradığını və şərh etdiyini formalaşdırmaqda mühüm rol oynayır.

Selektiv diqqət, fərdlərin diqqətini ənənəvi gender normalarına uyğun gələn məlumatlara yönəltməklə gender stereotiplərində fəaliyyət göstərir. Media təmsilləri, şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə və ictimai işarələr çox vaxt stereotipik gender rollarını gücləndirir, fərdlərin diqqətini cəlb edir və ictimai gözləntilərin davamlı olmasına şərait yaradır.

Selektiv diqqət, fərdlərin ənənəvi gender gözləntilərini gücləndirən məlumatları seçici şəkildə

kildə emal edə bildiyi şəxslərlərarası qarşılıqlı əlaqədə özünü göstərir. Gender normalalarına uyğunluğa əsaslanan tərif və ya tənqid, fərdlərin qavrayışında prioritet ola bilər, sosial dairələrdə ictimai gözləntilərin davam etdirilməsinə töhfə verə bilər [1, s. 34].

Selektiv diqqət, gender stereotiplərinin başqa bir davamlılıq mexanizmi olan təsdiqləmə qərəzliyi ilə sıx bağlıdır. Təsdiq qərəzi nümayiş etdirən fərdlər, selektiv diqqətin təsdiqləmə meylini gücləndirdiyi gücləndirici dövr yaradaraq, gender haqqında əvvəlcədən mövcud olan inancları təsdiqləyən məlumatlara seçici şəkildə baxa bilər və əksinə.

Selektiv diqqətin gender stereotiplərinə təsirini yumşaltmaq, müxtəlif səviyyələrdə qəsdən səylər tələb edir. Media savadlılığı, proqramları fərdlərə stereotipik təsvirləri tənqidi təhlil etmək və sorğulamaq imkanı verir. Şəxslərarası qarşılıqlı əlaqədə və institusional təcrübələrdə müxtəlif perspektivləri təşviq etmək, selektiv diqqət qərəzlərinin qarşısını almağa kömək edir, daha ədalətli mühiti təşviq edir.

Selektiv diqqət, fərdlərin gender rolları ilə bağlı məlumatları necə emal etməsinə və şərh etməsinə təsir edən gender stereotiplərinin əhəmiyyətli davamlılığı mexanizmidir. Genderə münasibətin formalaşmasında selektiv diqqətin rolunu dərk etmək, cəmiyyətin gözləntilərinə meydan oxuyan və yenidən formalaşdıran strategiyaların hazırlanması üçün çox vacibdir. Məlumatlılığı gücləndirməklə və informasiya ilə tənqidi əlaqəni təşviq etməklə, biz seçici diqqət dövrəsini qırmaq və daha ədalətli cəmiyyət qurmaq istiqamətində işləyə bilərik.

3. Sosial öyrənmə

Sosial öyrənmə nəzəriyyəsi, fərdlərin başqalarını müşahidə və təqlid etməklə davranış, münasibət və dəyərlər əldə etdiyini irəli sürür. Gender stereotipləri kontekstində sosial öyrənmə mexanizmləri sosial gözləntilərin ötürülməsinə kömək edir. Uşaqlar ailə üzvlərinin, həmyaşıdlarının və media xadimlərinin davranışlarını müşahidə edərək, ənənəvi normaları nəsillər boyu davam etdirərək gender rollarını öyrənirlər.

Albert Bandura tərəfindən hazırlanmış sosial öyrənmə nəzəriyyəsi davranışın formalaşmasında müşahidə yolu ilə öyrənmənin vacibliyini vurğulayır. Bu nəzəriyyəyə görə, fərdlər başqalarının hərəkətlərini və nəticələrini müşahidə edərək öyrənirlər və bu öyrənilən davranışlar təqlid və təkrarla gücləndirilir. Gender stereotipləri kontekstində sosial öyrənmə, gender rolları ilə bağlı ictimai gözləntilərin ötürülməsinə kömək edir [3, s. 1000].

Ailə vahidi sosial öyrənmə üçün əsas kontekst rolunu oynayır, fərdlərin erkən yaşlarından gender rollarını dərk etmələrinə təsir göstərir. Uşaqlar valideynlər, bacı-qardaşlar və baxıcılar tərəfindən modelləşdirilmiş davranışları müşahidə edir və mənimsəyir, kişilik və qadınlıq ilə bağlı ictimai gözləntiləri mənimsəyir. Ailə dinamikası fərdlərin gender rolları haqqında ilkin anlayışının formalaşmasında həlledici rol oynayır, stereotiplərin davamlı olmasına kömək edir.

Fərdlər uşaqlıq və yeniyetməlik dövründə irəlilədikcə həmyaşd qrupları sosiallaşmanın təsirli agentlərinə çevrilirlər. Həmyaşıdlarla münasibətlərdə sosial öyrənmə gender normalarını gücləndirir, fərdlər cəmiyyətin gözləntilərinə uyğun davranışları müşahidə edir və təqlid edir. Həmyaşıdların təsiri gender stereotiplərinin davam etdirilməsinə kömək edir, fərdlərin münasibət və davranışlarını mövcud normalara uyğun formalaşdırır.

Media güclü təsir mənbəyi kimi sosial öyrənmə üçün mühüm platforma rolunu oynayır. Məşhurlar və media xadimləri tez-tez nümunə kimi xidmət edir və onların davranışları, həyat tərzləri sosial öyrənmə üçün şablon olur. Media təmsilçiləri ənənəvi gender rollarını gücləndirir, müşahidə yolu ilə öyrənmə yolu ilə ictimai gözləntilərin daxililəşdirilməsinə şərait yaradır.

Təhsil mühtləri, sosial öyrənmə üçün əlavə imkanlar təmin edir. Müəllimlər və tədris materialları öz davranışları, rəftarları və sinif dinamikası vasitəsilə istəmədən gender stereotiplərini davam etdirə bilirlər. Pedaqoqların və institusional təcrübələrin təsiri tələbələrin gender rollarını dərk etmələrinə təsir edərək sosiallaşma prosesinə təsir edir.

Sosial öyrənmə, təşkilati mədəniyyətlərin və peşəkar qarşılıqlı əlaqələrin gender normalarını gücləndirdiyi iş yerinə yayılır. Ənənəvi gender rollarına riayət edən rol modelləri və rəhbərləri müşahidə etmək, fərdlərin müvafiq iş yeri davranışı haqqında qavrayışlarını formalaşdırma, peşəkar şəraitdə gender stereotiplərinin davam etdirilməsinə töhfə verir [5, s. 5].

Sosial öyrənmə mexanizmlərini hədəf alan müdaxilə strategiyalarının həyata keçirilməsi, gender stereotiplərinin yenidən formalaşdırılması üçün çox vacibdir. Təhsil proqramları, iş yerindəki təşəbbüslər və media savadlılığı kampaniyaları, sosial öyrənmə yolu ilə davam etdirilən ənənəvi gender normalarına meydan oxuyaraq, alternativ hekayələri təşviq edə və fərdlərə müxtəlif rol modelləri təqdim edə bilər.

Sosial öyrənmə müşahidə və təqlid yolu ilə fərdlərin gender rollarını dərk etməsinə təsir göstərən gender stereotiplərinin əhəmiyyətli davamlılığı mexanizmdir. Sosial öyrənmənin təsirini dərk etmək, sosial gözləntilərə meydan oxuyan və yenidən formalaşdırma məqsədyönlü müdaxilələrin hazırlanması üçün vacibdir. Maarifləndirməni gücləndirməklə, tənqidi əlaqəni təşviq etməklə və alternativ modellər təqdim etməklə, cəmiyyət sosial öyrənmə dövrəsini qıra bilər.

4. Stereotip təhlükəsi

Stereotip təhlükəsi, insanların sosial qrupları ilə əlaqəli mənfi stereotipləri təsdiq edə biləcəyi vəziyyətlərlə qarşılaşdıqda, hiss etdikləri narahatlığa aiddir. Gender kontekstində fərdlər gender əsaslı stereotiplərə uyğunlaşmaq, onların davranışlarına, fəaliyyətlərinə və qərar qəbul etmələrinə təsir etməklə bağlı narahatlıq və ya qorxu yaşaya bilər.

Stereotip təhlükəsinin fəaliyyət göstərdiyi görkəmli sahə akademik mühtdir. Məsələn, qadınlar riyazi qabiliyyətləri haqqında stereotipləri təsdiqləməkdən qorxa bilərlər ki, bu da riyaziyyatla əlaqəli tapşırıqlarda irəliləyişin azalmasına səbəb olur. Gender stereotiplərinin obyektivindən mühakimə olunma gözləntiləri, psixoloji təzyiq yaradaraq, fərdlərin öz potensiallarını tam şəkildə yerinə yetirməsinə mane olur [7, s. 700].

Stereotip təhlükəsi karyera seçimlərinə və trayektoriyalara təsir edərək peşəkar mühtlərə yayılır. Qadınlar, gender əsaslı stereotipləri təsdiqləmək qorxusu səbəbindən kişilərin üstünlük təşkil etdiyi sahələrdə narahatlıq keçirirlər. Bu təhlükə karyera yolları, yüksəlişlər və liderlik rolları ilə bağlı qərarlara təsir göstərərək, iş yerində ənənəvi gender normalarının davam etdirilməsinə şərait yaradır.

Kəşimə, mürəkkəb stereotip təhlükəsi konsepsiyasını təqdim edir, burada çoxsaylı təcrid olunmuş identiklikləri idarə edən fərdlər mürəkkəb problemlərlə üzləşirlər. Məsələn, rəngli qadınlar həm cinsi, həm də irqi ilə bağlı stereotip təhlükəsi ilə üzləşə bilər ki, bu da təzyiqin artmasına və onların fəaliyyətinə potensial mənfi təsirlərə səbəb olur [6, s. 424].

Stereotip təhlükəsi fərdlərin psixi sağlamlığına zərərli təsir göstərə bilər. Stereotipləri təsdiqləmək qorxusu ilə əlaqəli stress və narahatlıq, təzyiqin artmasına və rifahın azalmasına şərait yaradır. Stereotip təhlükəsinin psixoloji təsirini başa düşmək, onun fərdlərə geniş təsirini aradan qaldırmaq üçün çox vacibdir.

Stereotip təhlükəsi, fərdlərin davranışlarına və seçimlərinə təsir edən gender stereotiplərinin güclü davam etdirilməsi mexanizmidir. Stereotip təhlükəsinin geniş təsirini tanımaq, cəmiyyət gözləntilərinə meydan oxuyan və yenidən formalaşdırma müdaxilələrin inkişafı üçün

həyatı əhəmiyyət kəsb edir. Maarifləndirməni gücləndirməklə, institusional dəyişiklikləri həyata keçirməklə və fərdlərə stereotip təhlükəsinə qarşı müqavimət göstərmək səlahiyyətini verməklə, cəmiyyət gender stereotiplərinin dövrəsinin qırılmasına nail ola bilər.

5. Şəxslərarası gücləndirmə

Ailələr, həmyaşd qrupları və icmalar daxilində şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələr gender stereotiplərinin davamlı olmasına kömək edir. Ənənəvi gender rollarının tərif, tənqid və ya incə işarələrlə gücləndirilməsi, fərdlərin ictimai gözləntilərə uyğunlaşmasına təsir göstərir. Gender stereotiplərinin ötürülməsində və mənimsənilməsində, şəxsiyyətlərarası münasibətlər həlledici rol oynayır [8, s. 429].

Ailə, erkən sosiallaşma üçün, əsas kontekst rolunu oynayır və ailə münasibətlərində şəxsiyyətlərarası möhkəmlənmə, fərdlərin gender normalarını mənimsəməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Valideynlər, qayğı göstərənlər və bacı-qardaşlar çox vaxt istəmədən davranışlar, gözləntilər və rəylər vasitəsilə ənənəvi gender rollarını gücləndirir, uşaqların uyğun cinsi davranış haqqında anlayışını formalaşdırırlar.

Fərdlər, uşaqlıq və yeniyetməlik dövründə irəlilədikcə həmyaşd qrupları sosiallaşmanın təsirli agentlərinə çevrilirlər. Həmyaşdlarla münasibətlərdə şəxsiyyətlərarası möhkəmlənmə, gender normalarına sosial uyğunluğu təşviq edir. Ənənəvi rollara sadıqlıya əsaslanan tərif və ya tənqid, fərdlərin davranışlarına təsir göstərərək, sosial dairələrdə gender stereotiplərinin davam etdirilməsinə səbəb olur [10, s. 211].

Kişi və qadınların xarakterində ifadə olunan stereotiplər, onların düşüncə tərzlərini və davranışlarını müəyyənləşdirir. Araşdırmalar göstərir ki, onların çoxu tarixən davam edən sosial-mədəni amillərdən irəli gəlir. Bu stereotiplər, kişi və qadını əksər parametrlərdə fərqli rakurslardan təmsil olunmalarına şərait yaradır (cədvəl 1).

Kişi və qadınların xarakterində ifadə olunan stereotiplər

Cədvəl 1

Xarakter	Kişi	Qadın
Digərlərinə münasibət	Birbaşa	Çevik
Tərifə münasibət	Zəifləyir	Ehtiraslanır
Tənqiddə münasibət	Aqressiv	Sakit
Qərarın əsası	Ağıl	Hissiyat
Xarakter	Qapalı	Açıq
Ətrafa münasibəti	Realistik, tənqidi	İdeal, duyğulu
Davranış	Təmkinli	Emosional
Təfəkkür tərz	Sözlü-məntiqli	Vizual-hərəkətli
Diqqət obyekt	Məzmun	Forma
Müşahidə və dəqiqlik	Aşağı	Yüksək
Oriyentasiya	İşgüzar	Şəxsi
Maneləri dəfətmə üsulları	Zəka, güc	Hiylə, zirəklik
Problemlərə yönəlmə	Perspektiv	Cari
Emosional dəstəyə ehtiyac	Aşağı	Yüksək

Təhsil mühitində şəxsiyyətlərarası möhkəmlənmə, gender stereotiplərinin davamlı olmasına şərait yaradır. Müəllimlər, sinif yoldaşları və təhsil materialları incə işarələr, gözləntilər və

qarşılıqlı əlaqələr vasitəsilə ənənəvi gender rollarını təsadüfən gücləndirir. Fərdlərin təhsil mühitində aldıkları rəy, onların özünü qavrayışını formalaşdırma və gələcək qərarlarına təsir edə bilər.

İş yeri şəxsiyyətlərarası möhkəmlənmənin baş verdiyi başqa mühüm kontekstdir. Həmkarlar, rəhbərlər və təşkilat mədəniyyətləri qarşılıqlı əlaqələr, gözləntilər və qiymətləndirmələr vasitəsilə gender stereotiplərini davam etdirirlər. İş yerinin dinamikası, ənənəvi gender normalalarının möhkəmlənməsinə töhfə verir, karyera seçimlərinə və irəliləyiş imkanlarına təsir edir.

Romantik münasibətlərdə şəxsiyyətlərarası möhkəmlənmə, gender stereotiplərinin davam etdirilməsində mühüm rol oynayır. Tərəfdaş gözləntiləri, ünsiyyət nümunələri və ortaq məsuliyyətlər, ənənəvi gender rollarının gücləndirilməsinə kömək edir. Romantik münasibətlərdəki dinamika, insanların davranışlarına və seçimlərinə təsir edərək, cəmiyyətin gözləntilərinin davamlı olmasına kömək edir.

Şəxslərarası möhkəmlənmə, daha geniş mədəni və icma təsirlərini əhatə edir. Sosial normalalar, gözləntilər və ənənələr, mədəni qruplar daxilində qarşılıqlı əlaqələr vasitəsilə gender stereotiplərinin davam etdirilməsinə şərait yaradır. Mədəni kontekstlərdə ənənəvi rolların gücləndirilməsi, fərdlərin mənsubiyyət hisslərinə və ictimai gözləntilərə əməl etməsinə təsir göstərir.

Cüzi aqressiyalar, tez-tez incə və qərəzsiz ifadələr, gender stereotiplərinin şəxsiyyətlərarası möhkəmlənməsinə kömək edir. İncə işarələr, dil seçimləri və şifahi olmayan ünsiyyət, ənənəvi gender normalalarını davam etdirir. Cüzi aqressiyaları tanımaq və onlara müraciət etmək, stereotipləri gücləndirən incə mexanizmləri ortadan qaldırmaq üçün çox vacibdir.

Şəxslərarası möhkəmlənmə, nəsillər boyu fəaliyyət göstərir və gender stereotiplərinin nəsillərarası ötürülməsinə kömək edir. Ailələr və icmalar daxilində ötürülən davranışlar, münasibətlər və gözləntilər ənənəvi gender rollarını davam etdirir, sonrakı nəsillərin dünyagörüşünü formalaşdırır.

Şəxslərarası möhkəmlənmə, gender stereotiplərinin əhəmiyyətli davamlılığı mexanizmdir, sosial qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə fərdlərin inanc və davranışlarını formalaşdırır. Şəxslərarası dinamikanın təsirini dərk etmək, cəmiyyətin gözləntilərinə meydan oxuyan və onları yenidən formalaşdıran strategiyaların hazırlanması üçün vacibdir. Maarifləndirməni təşviq etməklə və müxtəlif səviyyələrdə müdaxilələri həyata keçirməklə, cəmiyyət şəxsiyyətlərarası möhkəmlənmə dövrəsinin zəifləməsinə səbəb ola bilər.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, gender stereotipləri, fərdlərin psixoloji rifahına və davranışına dərin təsir göstərir. Stereotipin daxililəşdirilməsi, özünü məhdudlaşdıran inanclara və özünə hörmətin azalmasına səbəb ola bilər. Çünki fərdlər cəmiyyətin gözləntilərinə uyğun gəlmək üçün, təzyiqlə hiss edirlər. Təzyiqlər, karyera seçimlərini əhatə edir, qadınlar və kişilər tez-tez özlərini ənənəvi olaraq cinsiyyətləri ilə əlaqəli sahələrə yönəldirlər. Bu stereotiplər həm də gender əsaslı zorakılıq və ayrı-seçkiliyin davamlı olmasına şərait yaradır.

Gender stereotipləri, gender identikliyinə və mənlik konsepsiyasının inkişafına kömək edir. Fərdlər cəmiyyətin gözləntilərini mənimsəyərək, onların cinsinə uyğun nəyin məqbul və ya uyğun olduğuna dair inanclar formalaşdırırlar. Psixoloji təsir, gender rollarının gücləndirilməsini, potensial olaraq özünüifadəni məhdudlaşdırmağı və cəmiyyət normalalarına uyğunluğu təşviq edir.

Gender stereotipləri çox vaxt qeyri-real gözəllik standartlarını və gözləntilərini davam etdirir, fərdlərin heysiyyətinə və bədən imicinə təsir göstərir. Stereotip, cazibədarlıq ideallarına

uyğun gəlmək üçün, bədən dismorfiyası və özünə hörmətsizlik kimi psixi sağlamlıq problemlərinə səbəb olur.

Gender stereotipləri ilə formalaşan ictimai gözləntilər fərdlərin karyera seçimlərinə və istəklərinə təsir göstərir. Müəyyən peşələri xüsusi cinslərlə əlaqələndirən stereotiplər, imkanları məhdudlaşdırır və fərdləri ənənəvi normalardan kənar karyera qurmaqdan çəkindirə bilər. Bu, peşəkar icraya mane ola bilər və gender əsaslı peşə seçməsi davam etdirir.

Təhsil mühitində gender stereotipləri stereotip təhlükəsi kimi tanınan fenomen vasitəsilə akademik fəaliyyətə təsir göstərir. Öz cinsinə dair mənfi stereotipləri təsdiqləmək qorxusu, fərdlərin etimadını sarsıdır və onların akademik nailiyyətlərinə mane olur.

Gender stereotipləri, münasibətlərdə gözləntiləri formalaşdıraraq, şəxsiyyətlərarası dinamikaya təsir göstərir. Müəyyən edilmiş gender rolları ünsiyyət üslublarına, güc dinamikasına və tərəfdaşlıqlar daxilində əmək bölgüsünə təsir göstərir. Ənənəvi rollara uyğunlaşma, qeyri-bərabər münasibətlər dinamikası ilə nəticələnə bilər, fərdlərin ümumi məmnunluğuna və rifahına təsir edir.

Gender stereotiplərinin psixi sağlamlığa təsiri əhəmiyyətlidir. Cəmiyyətin gözləntilərinə uyğun gəlmək üçün, təzyiqlik hiss edən fərdlər, artan stress, narahatlıq və depressiya ilə üzləşirlər. Şəxsi identiklik və ictimai normalar arasındakı daxili ziddiyyət, psixi sağlamlıq problemlərinin yaranmasına kömək edir.

Gender stereotipləri identikliyin inkişafı prosesinə təsir göstərir, fərdlərin özləri və cəmiyyətdəki yeri haqqında anlayışlarını formalaşdırır. Gender normalarına uyğun gəlmək və ya onlara qarşı çıxmaq identikliyin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Qeyri-uyğun gender identiklikləri ilə hərəkət edən fərdlər, cəmiyyətin gözləntiləri ilə bağlı unikal problemlərlə üzləşirlər.

Gender stereotiplərinin fərdlərə təsiri mürəkkəb və çoxşaxəlidir, psixoloji rifaha, özünə hörmətə, şəxsiyyətlərarası dinamikaya və cəmiyyətdə iştiraka təsir göstərir. Bu stereotipləri tanımaq və onlara qarşı çıxmaq vacibdir. Maarifləndirməni gücləndirməklə, tənqidi düşüncəni təşviq etməklə və ənənəvi normalara meydan oxuyan müdaxilələri həyata keçirməklə, biz gender stereotiplərinin qoyduğu maneələri aradan qaldırmaq və bütün fərdlər üçün daha dəstəkləyici və təsdiqedici mühit yaratmaq istiqamətində işləyə bilərik.

Problemin aktuallığı. Gender stereotiplərinin davamlılığı fərdlər, icmalar və bütövlükdə cəmiyyət üçün geniş təsirləri olan aktual problemdir. Bu problemin aktuallığını başa düşmək, gender stereotiplərinin dözümlülüyünə kömək edən mexanizmləri tanımaq tələb edir. Gender stereotiplərinin davamlılığının aradan qaldırılmasının aktuallığı, fərdlərin rifahına mənfi təsir göstərməkdə, imkanları məhdudlaşdırmaqda, bərabərsizlikləri gücləndirməkdə və zərərli qərarləri davam etdirməkdədir. Bu problemlərin aradan qaldırılması maarifləndirməni təşviq etmək, stereotiplərə meydan oxumaq və gender bərabərliyini və müxtəlifliyi dəstəkləyən mühit yaratmaq üçün təhsil, media, iş yerləri və icmalar daxil olmaqla müxtəlif sektorlar üzrə əlaqələndirilmiş səylər tələb edir. Bu mexanizmləri ləğv etmək səyləri, cinsdən asılı olmayaraq, fərdlərin inkişaf edə biləcəyi daha inklüziv və ədalətli cəmiyyətin inkişaf etdirilməsi üçün çox vacibdir.

Problemin elmi yeniliyi. Gender stereotiplərinin davamlılığı uzun müddətdir davam edən bir problem olsa da, davam edən tədqiqatlar və inkişaf edən sosial dinamika bu stereotiplərin davamlılığına töhfə verən yeni ölçüləri və mexanizmləri ortaya qoyur. Bu mexanizmlərin yeniliyini dərk etmək, gender stereotiplərinin davamlılığını aradan qaldırmaq üçün davamlı təd-

qiğatların, təhsilin və təbliğatın zəruriliyini vurğulayır. Cəmiyyət dinamikası inkişaf etdikcə, bütün gender kimliklərindən olan fərdlər üçün daha inklüziv və ədalətli gələcəyə kömək edərək, bu stereotiplərə meydan oxuyan və onları dəyişdirən strategiyaları uyğunlaşdırmaq vacibdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Gender stereotiplərinin davamlılığı fərdlərə, icmalara və bütövlükdə cəmiyyətə geniş təsirinə görə əhəmiyyətli praktik əhəmiyyətə malikdir. Bu stereotiplərin dözümlülüyünə töhfə verən mexanizmlərin tanınması və onlara müraciət edilməsi daha əhatəli və ədalətli cəmiyyətin inkişafı üçün çox vacibdir. Gender stereotiplərinin davamlılığının aradan qaldırılmasının praktiki əhəmiyyətinin dərk edilməsi təhsil, media, iş yeri, səhiyyə və siyasətin formalaşması daxil olmaqla, sektorlar arasında birgə səylərin zəruriliyini vurğulayır. Maarifləndirmənin yaradılması, inklüziv siyasətin həyata keçirilməsi və müxtəlifliyə dəyər verən mədəniyyətin təşviqi, zərərli stereotiplərin aradan qaldırılması və daha ədalətli cəmiyyətin təşviqi istiqamətində əsas addımlardır.

Ədəbiyyat

1. Basow, S. A. Gender stereotypes and roles (3rd ed.). California: Brooks/ Cole Publishing Company Pacific Grove 1992.
2. Broverman, I. K., Vogel, S. R., Broverman, D. M., Clarkson, F. E., & Rosenkrantz, P. S. Sex-role stereotypes: A current appraisal. *Journal of Social Issues* 1972, 28, pp. 59-78.
3. Deaux, K., Lewis, L. L. Structure of gender stereotypes: Interrelationships among components and gender label. *Journal of Personality and Social Psychology* 1984, 5, pp. 991-1004.
4. Edwards, V. J., Spence, J. T. Gender-related traits, stereotypes and schemata. *Journal of Personality and Social Psychology* 1987, 53, pp. 146-154.
5. Hamilton, D. L. A cognitive-attribitional analysis of stereotyping. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol 12. New York: Academic Press 1979.
6. Spencer, S. J., C. Logel, P. G. Davies. Stereotype threat. *Annual Review of psychology* 2016, 67: pp. 415–437. doi:10.1146/annurev-psych-073115-103235.
7. Stangor, C. Stereotype accessibility and information processing. *Personality and Social Psychology Bulletin* 1988, 14, pp. 694-708.
8. Taylor, S. E., Falcone, H. Cognitive bases of stereotyping: The relationship between categorization and prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin* 1982, 8, pp. 426-432.
9. Yazıcı, F., Budak, F. Eğitim fakültesi öğrencilerinin kimlik farklılıklarına karşı tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences* 2017, 9 (3), s. 879-896. doi:10.15345/iojes.2017.03.020.
10. Witt, S. Parental influence on children's socialization to gender roles, *Adolescence* 2018, (32), pp. 125-253, URL: <http://gozips.uakron.edu/~susan8/parinf.htm>

С.Н. Алиева**Механизмы, обеспечивающие сохранение гендерных стереотипов
Резюме**

Сохранение гендерных стереотипов поддерживается сложным взаимодействием культурных традиций, социальных условий, когнитивных предубеждений, влияния средств массовой информации и институциональных структур. Культурные традиции закладывают основу, передавая социальные нормы из поколения в поколение, формируя ожидания относительно гендерных ролей. Социальная обусловленность усиливает эти нормы, поскольку люди усваивают социальные ожидания с раннего возраста. Когнитивные искажения способствуют стереотипному мышлению, закрепляя традиционные гендерные нормы.

S.N. Aliyeva**Mechanisms ensuring persistence of gender stereotypes
Summary**

The persistence of gender stereotypes is sustained by a complex interplay of cultural traditions, social conditioning, cognitive biases, media influences, and institutional structures. Cultural traditions lay the foundation by transmitting societal norms across generations, shaping expectations around gender roles. Social conditioning reinforces these norms as individuals internalize societal expectations from an early age. Cognitive biases contribute to stereotypical thinking, solidifying traditional gender norms.

Redaksiyaya daxil olub: 10.02.2024